

NHÀ SÀN CỦA NGƯỜI TÀY Ở KHU DU LỊCH SINH THÁI NA HANG, TỈNH TUYÊN QUANG - NHỮNG GIÁ TRỊ VĂN HÓA VÀ PHÁT TRIỂN DU LỊCH

TRẦN THỊ NGÂN GIANG (*)

Tóm tắt: Nhà sàn của người Tày nói chung, người Tày ở khu du lịch sinh thái Na Hang, tỉnh Tuyên Quang nói riêng chứa đựng nhiều giá trị văn hóa đặc trưng, được thể hiện qua loại hình, cấu trúc, sự sáng tạo về mặt kỹ thuật và ứng xử của tộc người với môi trường tự nhiên và xã hội. Ngày nay, ngôi nhà sàn của người Tày đã có nhiều biến đổi do sự tác động của nhiều yếu tố khách quan và chủ quan... Nghiên cứu được thực hiện tại Khu du lịch sinh thái Na Hang (huyện Lâm Bình, huyện Na Hang tỉnh Tuyên Quang) - nơi đã có nhiều hộ gia đình người Tày tận dụng, khai thác những giá trị văn hóa đặc trưng của ngôi nhà sàn kết hợp với cảnh quan thiên nhiên để phát triển du lịch, phát triển kinh tế hộ gia đình; đồng thời góp phần bảo tồn, gìn giữ và phát huy các giá trị văn hóa nhà sàn theo tinh thần, chủ trương của Đảng và Nhà nước trong bối cảnh đổi mới và hội nhập.

Từ khóa: Nhà sàn; người Tày; giá trị văn hóa; phát triển du lịch.

Abstract: The stilt houses of ethnic Tay in general and the stilt houses of ethnic Tay in Na Hang eco-tourism park in particular contain many typical cultural values, which are expressed through its form, structure, and technical creativity and its relation to the natural and social environment. Today, stilt houses of ethnic Tay have changed a lot due to the impact of many objective and subjective factors. The study was carried out at Na Hang eco-tourism park (Lam Binh district, Na Hang district, Tuyen Quang province), where many Tay households take advantage of the typical cultural values of the stilt house combined with the natural landscape to develop tourism, facilitate household economy, and preserve and promote its cultural values in accordance with the guidelines of the Communist Party and the State in the context of international integration.

Keywords: Stilt house; ethnic Tay; cultural values; tourism development.

Ngày nhận bài: 15/5/2021; ngày sửa bài: 20/6/2021; Ngày duyệt đăng bài: 25/7/2021.

Mở đầu

Nhà sàn truyền thống của người Tày là một trong các thành tố vật chất chứa đựng nhiều đặc trưng văn hóa dân tộc, thể hiện qua những khác biệt về loại hình nhà, cấu trúc, khuôn viên và mặt bằng sinh hoạt gồm nơi thờ cúng, các nghi lễ tín ngưỡng liên quan tới xây dựng, không gian sinh sống trong ngôi nhà. Tùy thuộc vào môi trường cảnh quan và điều kiện sinh sống cũng như phong tục, tập quán mà mỗi dân

tộc lại hình thành cho mình những loại hình nhà ở khác nhau⁽¹⁾. Với người Tày nói chung, người Tày ở khu du lịch Na Hang - Lâm Bình, tỉnh Tuyên Quang nói chung, nhà sàn không chỉ là nơi để ở mà đó còn là

(*) NCS., Khoa Dân tộc học và Nhân học, Học viện KHXH; Email: ngangiangdvc@gmail.com

(1) Nguyễn Thị Song Hà (chủ biên, 2021), *Biến đổi văn hóa các dân tộc thiểu số ở Việt Nam từ Đổi mới đất nước đến nay*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, tr. 122-123.

không gian sinh hoạt văn hóa, nơi hình thành, sáng tạo và lưu giữ các giá trị văn hóa đặc trưng, trong đó có giá trị về kiến trúc, giá trị thẩm mỹ, giá trị tín ngưỡng truyền thống.

Trong nhiều năm trở lại đây, Đảng và Nhà nước ta đã sớm nhận thức rõ vai trò của văn hóa, trong đó văn hóa các dân tộc thiểu số là yếu tố cốt lõi, là tài sản quý giá, văn hóa vừa là mục tiêu, vừa là động lực và nguồn phát triển bền vững đất nước, vì thế công tác bảo tồn, phát huy các giá trị văn hóa của dân tộc thiểu số, trong đó có nhà sàn truyền thống đã được đẩy mạnh. Là một địa phương có đông đồng bào dân tộc thiểu số (DTTS) sinh sống, lại có một cảnh quan thiên nhiên nên thơ, hùng vĩ... Xác định việc bảo tồn và phát huy các giá trị văn hóa truyền thống là để phục vụ phát triển kinh tế - xã hội, đồng thời chỉ có thể phát triển bền vững kinh tế - xã hội khi dựa trên các nguồn lực văn hóa. Vì thế, tỉnh Tuyên Quang đã có những chương trình, kế hoạch cụ thể nhằm khai thác các giá trị văn hóa của người Tày để bảo tồn và phát triển với du lịch, trong đó có việc bảo tồn và phát triển giá trị của ngôi nhà sàn tại khu du lịch sinh thái Na Hang.

1. Khái quát về Khu du lịch sinh thái Na Hang và nhà sàn của người Tày

Sau ngày 28/1/2011, theo Quyết định 07/NQ-CP và Nghị định 14/2006/NĐ-CP của Chính phủ, Na Hang được điều chỉnh lại địa giới hành chính và tách ra thành 2 huyện: Na Hang và Lâm Bình, cả hai huyện này đều nằm trong địa phận Khu Du lịch sinh thái Na Hang. Sau khi điều chỉnh địa giới hành chính,

Khu Du lịch sinh thái Na Hang có tổng diện tích tự nhiên là 164.701,86 ha. Có 20 đơn vị hành chính, trong đó có 19 xã và 01 thị trấn. Khu du lịch sinh thái Na Hang nằm về phía Bắc tỉnh Tuyên Quang, cách thành phố Tuyên Quang 110km, là khu vực “đa dạng” về tộc người và văn hóa với 15 tộc người sinh sống, nhưng chủ yếu là 4 tộc người (Tày, Dao, Hmông, Kinh), các tộc người còn lại chiếm tỷ lệ rất nhỏ và sống xen lẫn vào 4 tộc người này trong mỗi thôn bản. Người Tày chiếm đa số ở huyện, phân bố hầu như tất cả các xã. Văn hóa Tày chiếm ưu thế và tạo ra nét đặc trưng cho văn hóa vùng, thể hiện qua các nếp nhà sàn, trang phục, các món ăn truyền thống, các nghi lễ, phong tục tập quán, lễ hội, hay các điệu hát Then; tất cả các yếu tố văn hóa của cộng đồng này cùng với môi trường cảnh quan thiên nhiên đầy thơ mộng đã tạo cho Na Hang - Lâm Bình trở thành một khu du lịch sinh thái đã và đang thu hút khách trong và ngoài nước đến thăm quan, du lịch.

Nhà sàn truyền thống của người Tày được coi là một thành tố văn hóa quan trọng góp phần thúc đẩy hoạt động du lịch tham quan và trải nghiệm đối với khách du lịch bởi khách đến thăm quan không chỉ được sống trong một không gian văn hóa Tày trong các ngôi nhà sàn để thấy được các giá trị văn hóa, thẩm mỹ, giá trị kiến trúc, mà còn thưởng thức các giá trị ẩm thực, các làn điệu dân ca, và các sản phẩm nghệ truyền thống. Để phát triển du lịch gắn với bảo tồn và phát huy các giá trị văn hóa dân tộc, tỉnh Tuyên Quang đã quy hoạch các ngôi nhà sàn truyền thống có tại địa phương tại các thôn thành khu

làng văn hóa - du lịch, trong đó có các Thôn Nà Khá - Nà Vai xã Năng Khả, huyện Na Hang; Thôn Nà Tông, xã Thượng Lâm, huyện Lâm Bình. Các xã trên được quy hoạch là nơi tham quan, giới thiệu phong tục tập quán và bản sắc văn hóa của đồng bào tộc người Tày, phục vụ khách nghỉ ngơi trong chính ngôi nhà ở thường ngày của họ. Theo thống kê của Ủy ban Nhân dân huyện Na Hang, hiện nay trên địa bàn của khu du lịch Na Hang - Lâm Bình đang có gần 40 ngôi nhà sàn truyền thống được cải tạo thành homestay để đưa vào khai thác phát triển văn hóa, du lịch.

2. Các giá trị văn hóa nhà sàn của người Tày

2.1. Giá trị văn hóa vật chất

Với người Tày, ngôi nhà sàn có giá trị và chức năng đầu tiên đó là nơi cho con người trú ngụ, che mưa che nắng, nơi diễn ra các hoạt động sinh sống hàng ngày. Mặt khác, ngôi nhà sàn còn phản ánh điều kiện sống và lao động, tính tiện ích đối với đời sống sinh hoạt hàng ngày, sự thân thiện, hài hòa với môi trường tự nhiên và quá trình chinh phục, ứng phó với tự nhiên.

Theo nguồn tư liệu phỏng vấn hồi cố, vùng đất Na Hang trước đây là nơi có nhiều rừng rậm, đi lại khó khăn, nhiều thú dữ, với khí hậu đặc trưng của vùng miền núi phía Bắc, mùa Đông gió rét, mùa Hè nóng nực. Để có nơi trú ngụ an toàn vững chắc, thế hệ cha ông người Tày đã sáng tạo ra ngôi nhà sàn phù hợp với cảnh quan và không gian sinh sống: có sàn nhà cao để tránh thú dữ, không gian sinh hoạt vừa ấm áp vào mùa Đông, vừa thoáng mát về mùa Hè; Vì vậy, trong ngôi nhà có bếp lửa đặt ở trung tâm tạo sự ấm áp, có nhiều

cửa sổ để đón gió và ánh sáng tạo sự thoáng mát... Ngoài ra, đây là nơi sinh hoạt của con người, bao gồm ăn, uống, chăm sóc, dạy dỗ con cái; đan lát, dệt vải, thêu thùa; giã gạo, chế biến lương thực, thực phẩm... Không chỉ là nơi cư trú, nhà sàn của người Tày còn được thiết kế để đảm bảo các chức năng khác như nuôi nhốt gia súc, gia cầm (dưới gầm sàn); có kho chứa công cụ lao động (gầm sàn) và nơi cất giữ lương thực, thực phẩm (trên gác, gác bếp).

2.2. Giá trị về kiến trúc truyền thống

Ngôi nhà sàn của người Tày thể hiện sự tinh tế trong kiến trúc đồng thời còn là công trình kiến trúc mang tính nghệ thuật dân gian. Nghệ thuật kiến trúc dân gian của ngôi nhà sàn người Tày mang đặc điểm chung của vùng địa lí, đồng thời có những sắc thái riêng, phản ánh trình độ kĩ thuật, quan niệm thẩm mỹ, thế giới quan, nhân sinh quan và các giá trị văn hóa tín ngưỡng của dân tộc. Cấu trúc phổ biến nhất là loại nhà: 5 gian, 3 gian, 1 gian, hai chái, mái chéo hình lưỡi rìu, xung quanh bưng kín bằng tre, phên nứa hoặc ván gỗ... mái chủ yếu bằng lá cọ hoặc ngói âm dương⁽²⁾. Với nhà sàn truyền thống của người Tày ở Na Hang - Lâm Bình thường phổ biến loại hình nhà 3 gian, hai chái, xung quanh bưng kín bằng phên nứa hoặc ván gỗ. Hệ thống cột của nhà sàn của người Tày thường được chôn thẳng xuống đất, (một số nhà dùng đá kê dưới chân cột nhưng vẫn có một cột được chôn xuống đất). Theo quan niệm của người Tày những cột đó để giúp âm dương hòa

⁽²⁾ Nguyễn Thị Song Hà (chủ biên, 2021), *Biến đổi văn hóa các dân tộc thiểu số ở Việt Nam từ Đổi mới đất nước đến nay*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội, tr.152.

hợp khiến ngôi nhà được vững chắc, các thành viên trong nhà được mạnh khỏe. Mái nhà sàn được lợp bằng cỏ gianh, có thể che mưa che nắng rất tốt lại vừa nhẹ phần mái. Nếu lợp được dày thì trong nhà rất mát và có thời gian sử dụng lên tới 10 năm. Bộ phận chủ yếu của một ngôi nhà truyền thống là bộ khung, sườn quyết định sự vững chãi và tạo nên hình dáng, ảnh hưởng cơ bản đến tính thẩm mỹ của ngôi nhà. Cầu thang là một bộ phận quan trọng của ngôi nhà sàn, được đặt tại đầu ngoài của sàn nước; tuy là một bộ phận phụ trong ngôi nhà nhưng chiếc cầu thang lại rất quan trọng không những trong sinh hoạt hàng ngày mà nó còn mang nhiều yếu tố tâm linh của đồng bào.

2.3. Giá trị tinh thần

Ngôi nhà sàn của người Tày chứa đựng nhiều giá trị về văn hóa tinh thần, giá trị tín ngưỡng, góp phần bảo lưu nhiều yếu tố tâm linh liên quan đến việc chuẩn bị, xây dựng và sinh sống trong ngôi nhà như các nghi lễ trong chu kỳ đời người, thể hiện quan niệm, ý thức, nhân sinh quan, vũ trụ quan của người Tày. Cùng với đó, ngôi nhà còn là nơi họp mặt, giao lưu, gặp gỡ và tổ chức các buổi sinh hoạt mang tính chất cộng đồng, làng xóm... như các lễ hội dân gian, tín ngưỡng dân gian... Vì thế, ngôi nhà sàn còn có giá trị tinh thần thiêng liêng trong tâm thức của mỗi người.

Ngôi nhà sàn thể hiện thế giới quan, nhân sinh quan trên cơ sở nhận quan của các tôn giáo ảnh hưởng vào đời sống của đồng bào. Trong đó, việc xây cất ngôi nhà là một công việc hệ trọng, đặc biệt là các khâu chọn đất làm nền nhà, lấy nguyên liệu, khởi công xây dựng và vào nhà mới. Người Tày chịu ảnh hưởng của Lão giáo

trong việc chọn đất, chọn hướng làm nhà, với quan niệm, đất làm nhà phải đảm bảo các yếu tố sơn - thủy. Nhà quay theo hướng Nam là tốt nhất, cấu trúc phải thể hiện tính âm dương hài hòa, ngoại thất có trước có sau, có sơn có thủy, có trong có ngoài; về mặt bằng sinh hoạt thì phải có trên có dưới, có trong có ngoài, có trái có phải, có cao có thấp, có chỗ dành cho nam riêng chỗ dành cho nữ riêng... Trong ý thức tâm linh đồng bào coi ngôi nhà cũng như các đồ vật trong ngôi nhà đều có hồn có vía. Hồn vía của ngôi nhà nằm ở các bộ phận như cửa nhà, nóc nhà, bếp, các cây cột... hồn vía có chức năng bảo vệ riêng cho ngôi nhà. Trong quan niệm về thành phần cấu trúc, đồng bào luôn quan niệm làm số lẻ với ý nghĩa tâm linh, số lẻ là số của người sống. Trong đời sống sinh hoạt hàng ngày cũng như khi làm nhà mới, tổ chức các công việc trọng đại trong gia đình, đồng bào thường xem ngày giờ để thực hiện với mong muốn ngôi nhà được thần thánh che chở, phù hộ cho những người sống trong ngôi nhà được bình yên, mạnh khỏe⁽³⁾. Hay như khi nhắc đến cầu thang nhà sàn của người Tày, ngoài ý nghĩa là bộ phận kết nối giữa mặt đất với sàn nhà, thì đồng bào quan niệm là chiếc cầu nối giữa âm với dương...

3. Giá trị nhà sàn trong phát triển du lịch cộng đồng và thu nhập hộ gia đình

Tại Khu du lịch sinh thái Na Hang, phát triển du lịch cộng đồng thời gian qua đã được sự quan tâm hỗ trợ của các cấp đảng ủy, chính quyền, các ngành, tạo sự đồng thuận trong nhân dân. Bước đầu đã

⁽³⁾ Phan Thị Nhạ (2012), *Nhà ở của người Tày tại xã Tân Trào, huyện Sơn Dương, tỉnh Tuyên Quang*, Luận văn thạc sĩ Dân tộc học, Hà Nội, tr. 62.

hình thành nhiều điểm du lịch cộng đồng thu hút du khách; công tác tuyên truyền nâng cao nhận thức được đẩy mạnh, tạo được ý thức giữ gìn, bảo vệ giá trị văn hóa truyền thống, cảnh quan, môi trường cũng như sự tự nguyện của người dân tại những điểm du lịch cộng đồng. Cụ thể hoạt động du lịch cộng đồng huyện Lâm Bình hiện có điểm du lịch thôn Nà Tông, Nà Đông xã Thượng Lâm; điểm du lịch thôn Nà Muông xã Khuông Hà; điểm du lịch thôn Nặm Đíp xã Lăng Can... Từ 15 hộ đăng ký hoạt động homestay (năm 2017) đến nay có thêm 8 hộ đăng ký, một hợp tác xã cung cấp dịch vụ homestay. Hoạt động mô hình du lịch cộng đồng huyện Lâm Bình đã phát huy thế mạnh văn hóa các dân tộc của địa phương, nhất là văn hóa của người Tày.

Trong những năm qua, tỉnh Tuyên Quang đã ghi nhận sự tham gia góp phần của các loại hình nhà ở với kiến trúc truyền thống phục vụ hoạt động du lịch thăm quan và trải nghiệm của khách du lịch trong và ngoài nước, trong và ngoài tỉnh. Khi nhắc đến vai trò của nhà sàn truyền thống trong phát triển du lịch, tạo nguồn thu nhập, đã có nhiều gia đình người Tày ở Na Hang, Lâm Bình đã biết khai thác giá trị văn hóa của tộc người để phát triển du lịch, nhiều homestay của các gia đình đã được đầu tư, cải tạo để phục vụ khách du lịch... Chẳng hạn như ở thôn Nà Khá, Nà Vai, Nà Chang, Nà Reo... xã Năng Khả, huyện Na Hang, toàn xã có 13 hộ gia đình sử dụng nhà sàn để phát triển du lịch homestay. Ngôi nhà sàn của ông La Văn San (dân tộc Tày), thôn Nà Khá được xếp vào “top” những ngôi nhà sàn

đẹp của xã. Theo nguồn tư liệu khảo sát của tác giả, từ năm 2016, gia đình ông La Văn San đã được UBND huyện Na Hang chọn để phát triển du lịch cộng đồng (du lịch homestay). Ông La Văn San cho biết, đã đầu tư 130 triệu đồng chỉnh trang ngôi nhà, mua thêm vật dụng, đồ dùng sinh hoạt cá nhân, ngăn chia các phòng thành khu khép kín nhưng không phá vỡ nét kiến trúc 3 gian 2 trái của ngôi nhà... Tối đa gia đình ông có thể đảm bảo cho trên 20 khách nghỉ lại, giá trung bình từ 60 đến 100 nghìn đồng/ngày/người tùy theo nhu cầu.

Tại huyện Lâm Bình hiện nay có gần 30 homestay được mở ra theo mô hình du lịch cộng đồng, các hộ gia đình ở đây đã khai thác thế mạnh của không gian nhà sàn truyền thống của người Tày, các giá trị văn hóa đặc trưng như ẩm thực, dân ca, dân vũ... và thiên nhiên ưu đãi với nhiều phong cảnh đẹp như: Khu bảo tồn thiên nhiên Na Hang - Lâm Bình nơi giao duyên giữa tạo hoá và con người với những thắng cảnh gắn liền huyền thoại và sự tích: sự tích Chín mươi chín ngọn núi Thượng Lâm, sự tích Đèo Ái Au, sự tích núi Pác Tạ,... nhiều hang động nằm dưới các cánh rừng già đã được xếp hạng danh lam thắng cảnh Quốc gia. Gia đình ông Hoàng Văn Tuấn - chủ homestay Hoàng Tuấn của xã Thượng Lâm, huyện Lâm Bình cho biết, ông đã tận dụng ngôi nhà sàn truyền thống 5 gian của gia đình, sửa sang và trang bị lại một số vật dụng, đi học nấu ăn và phát triển du lịch cộng đồng. Các thành viên trong gia đình ông đã cùng tham gia hoạt động này, gia đình cũng thành lập câu lạc bộ để biểu diễn văn nghệ phục vụ khách thăm quan, vì thế mà

mọi người trong gia đình có việc làm và thu nhập để ổn định cuộc sống.

Hiện tại, trên địa bàn huyện Lâm Bình có 28 hộ gia đình làm du lịch Homestay, tập trung ở xã Thượng Lâm, Thổ Bình, Lăng Can, Phúc Yên, Khuôn Hà. Doanh thu xã hội từ du lịch năm 2020 đã đạt đến 45,2 tỷ đồng năm 2020. Quý I năm 2021, toàn huyện thu hút 5.000 lượt khách đến thăm quan du lịch, tổng doanh thu xã hội đạt trên 4 tỷ đồng. Đến nay, huyện có 3 sản phẩm du lịch homestay ở thôn Nặm Đíp, xã Lăng Can; thôn Nà Muông xã Khuôn Hà và thôn Nà Tông, xã Thượng Lâm đạt tiêu chuẩn OCOP.

Như vậy, cùng với các đặc trưng văn hóa khác của dân tộc như ẩm thực, trang phục, dân ca, dân vũ, lễ hội... các ngôi nhà cổ với kiến trúc truyền thống độc đáo nhà sàn của người Tày ở khu du lịch sinh thái Na Hang - Lâm Bình là những giá trị văn hóa đặc trưng, tiêu biểu có giá trị thu hút khách thăm quan, du lịch và trải nghiệm

Kết luận

Nhà sàn của người Tày là một trong những di sản văn hóa cần được lưu giữ và bảo tồn. Dưới sự tác động của môi trường xã hội, của hoạt động du lịch và các chính sách về văn hóa, kinh tế của Đảng và Nhà nước hiện nay, ngôi nhà sàn của người Tày ở Khu du lịch sinh thái Na Hang, tỉnh Tuyên Quang cũng đã có những biến đổi. Chính vì vậy việc nghiên cứu để làm rõ xu hướng biến đổi của ngôi nhà sàn của người Tày là rất cần thiết, đặc biệt đối với Khu du lịch sinh thái Na Hang - nơi đang được tổ chức quy hoạch chi tiết các phân khu, các điểm du lịch theo Quyết định của UBND Tỉnh sẽ góp tiếng nói trong việc bảo tồn, phát huy các giá trị văn hóa vật thể và

phi vật thể về nhà sàn của người Tày, góp phần định hướng, thúc đẩy tiềm năng du lịch cho du lịch cộng đồng tại địa phương nói riêng và du lịch Việt Nam nói chung.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Ma Ngọc Dung (2004), *Nhà sàn truyền thống của người Tày ở Đông Bắc Việt Nam*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
2. Nguyễn Thị Song Hà chủ biên (2021), *Biến đổi văn hóa các dân tộc thiểu số ở Việt Nam từ Đổi mới đất nước đến nay*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
3. Phan Thị Nhạ (2012), *Nhà ở của người Tày tại xã Tân Trào, huyện Sơn Dương, tỉnh Tuyên Quang*, Luận văn thạc sĩ Dân tộc học, Hà Nội.
4. Nguyễn Văn Phong (2021), Phát triển di sản văn hóa truyền thống cộng đồng các dân tộc thiểu số tỉnh Hà Giang trong phát triển du lịch cộng đồng, *Tạp chí Dân tộc và Thời đại*, Hà Nội.
5. Phạm Minh Phúc (2012), *Nhà ở của người Dao Áo dài tỉnh Hà Giang*, Luận án tiến sĩ Nhân học, lưu tại thư viện Học viện KHXH.
6. Ngô Đức Thịnh - Chu Thái Sơn (1986), "Một số vấn đề nghiên cứu về nhà ở của các dân tộc đặc trưng và mối quan hệ văn hóa", *Tạp chí Dân tộc học*, số 3.
7. Nguyễn Khắc Tụng (1994), *Nhà ở cổ truyền các dân tộc Việt Nam (Tập I)*, Hội Khoa học lịch sử Việt Nam, Hà Nội.
8. Nguyễn Khắc Tụng (1996), *Nhà ở cổ truyền các dân tộc Việt Nam (Tập II)*, Nxb. Xây dựng, Hà Nội.
9. Nguyễn Khắc Tụng (2000), "Tập quán cư trú và nhà ở của các dân tộc thiểu số ở Việt Nam", *Tạp chí Dân tộc học*, số 3.